

УДК 130.2

ДИТИНА У РЕФЛЕКСІЯХ СУЧАСНОЇ ЗАХІДНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ: ДОСВІД ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

Култаєва М.Д. доктор філос.наук, професор,
зав.кафедрою ХНПУ ім.Г.С.Сковороди

У статті розглядаються різні версії концептуалізації дитини і дитинства у сучасній західній філософії освіти, аналізуються практичні наслідки романтизації та прагматизації образу дитини.

Ключові слова: дитина, дитинство, філософія освіти, відповідальність, свобода, культура, педагогічна ксенологія.

Образ дитини і дитинства займає одне з центральних місць у сучасній західній філософії освіти. В останні десятиліття значно посилюється інтерес до цього тематичного зрізу, бо тут у єдиному проблемному полі сходяться питання про перспективи людини і сучасних соціумів у добу радикальних культурних зрушень, про міжпоколінну справедливість і взаємини між генераціями, про легітимацію прав дитини і зрештою – про саморозуміння педагогіки у горизонтах суспільства ризику і суспільства знань

В останні десятиліття у вітчизняній та зарубіжній гуманітаристиці посилюється інтерес до дитини і дитинства, які все більш стають предметом міждисциплінарного дослідження. Зокрема в нових історичних умовах переосмислюється зміст і функціональне навантаження принципу дитиноцентризму (В.Кремень), дитина та її світ розглядаються у тих чи інших аспектах у працях І. Кона, І.Прокопенка, О Сухомлинської, А.Тремля та ін. У новому горизонті означена проблематика розробляється у дискурсі „філософія для дітей і дитяче філософування” (Й.Горднер, Н. Юліна та ін.), а також у визначенні стилів виховання на підставі образу дитини. Разом з цим варто зауважити, що саме евристична насиченість образу дитини вимагає критичного осмислення тих теоретичних конструктів, які покладено у його основу. Спроба такого осмислення суспільної і культурної релевантності образу дитини пропонується нижче.

Отже, не вдаючись до аналізу багатовікового досвіду філософського осмислення дитини в історичному вимірі, зосереджусь лише на

трансформаціях її романтичного образу, який дається взнаки в усіх без винятку екзистенціально-антропологічних концептуалізаціях дитини, а також почасти у прагматичній та аналітичній версіях філософії освіти.

Поява цього образу була підготовлена філософсько-педагогічними ідеями .Руссо і .Канта. Так, Руссо розглядав дитину передусім як природну істоту, що може існувати лише у „дитиновідповідному штучному світі”, якому загрожує суспільство. Невинність, природність, незіпсованість дитини, що проголошуються тут її екзистенціальними характеристиками, попри потужну критику з боку представників марксистської і пост марксистської парадигми філософії освіти, все ще використовуються як вагомні аргументи на користь особливого статусу дитини, яка є чужинцем або іншою істотою у світі дорослих. Живучість цих поглядів пояснюється не в останню чергу спробою обґрунтувати метатеоретичне бачення перспектив людини через дитину як резерв і потенціал для оновлення і подальшого розвитку людства. Відомий німецький представник філософії освіти А.Шефер слушно зауважує у цьому зв'язку : „ У цьому образі поєднуються естетичне уявлення про примирення природи із самою собою, а також із просвітницькою релігійністю. Дитина стилізується до постаті „спасителя”. Якщо світ треба зробити кращим, якщо люди мають жити у гармонії із самими собою та природою, то вони повинні жити як діти” [6,с.123].

Філософсько-освітня і педагогічна романтика посилюють „іншість” дитини через застосування двох теоретичних стратегій. З одного боку, дитина розглядається як особливе буття, іншість якого є закритою для усупільненої людини. Дитина як така розглядається у феноменологічних дослідженнях, які спрямовують свою дослідницьку інтенціональність виключно на неї, здійснюючи феноменологічну редукцію як деконтекстуалізацію. З іншого ж боку вона сакралізується, визначається як носій креативного потенціалу оновлення цивілізації, бо має божественну сутність і особливу місію. Через це діти мають навчати дорослих, були взірцем і орієнтиром їхнього самовдосконалення. Саме дитина, на думку представників такого розуміння

дитини і відповідно дитинства, стає носієм справжності та уособленням перспективи людства.

Такі погляди попри їхню ідеалізацію дитини виконують важливу функцію у сучасних суспільствах, бо вони теоретично обґрунтовують необхідність захисту дитини і дитинства від спроб інструменталізації цієї фази інтенсивного розвитку людини. Без феноменологічної та екзистенціально-антропологічної концептуалізації дитини було б неможливо обґрунтувати її основні права. Разом з тим мета теоретичні обґрунтування іншості, чужості і навіть сакральності дитини і дитинства, як правило, запізнюються з відповіддю на запити часу. На це зокрема звертає увагу німецька дослідниця А Гелер. "Наші діди, - зауважує вона, - проголосили 20-те століття "століттям дитини". Як би там не було, це - велика перемога, бо вони та їхні батьки почали визнавати і досліджувати дитинство як самостійний відрізок життя. Зрештою діти вже не розглядаються батьками і дідами як на інвестиції у майбутніх опікунів. ... Перші ознаки культури добробуту сповіщали дітям надію. Але згодом культура добробуту стала їхнім ворогом. Ідею прийдешньої опіки заступила цілковито інша ідея: діти повинні підійматися вище за своїх батьків. Вони повинні "жити краще". Вони мають зібрати врожай з того, що посіяли батьки. Ось таким був післявоєнний проект кар'єрного зростання" [5, с.177-178]

Але саме в цих елітах спостерігається тенденція до занепаду культури свободи, бо вона продовжується визначатися ідеалами споживацького суспільства. В свою чергу це визначає зміст принципу дитиноцентризму у модернізованому суспільстві споживання. "Діти, - наголошує Гелер, - стають тут фігурам, що підтверджують батьківську матеріальну потенцію. Усе, що діти мають, можуть і вивчають, стає ствердженням престижу батьків, ілюструє їхню владу. Діти перетворюються на виконавців батьківського честолюбства, часто вони перевантажуються і позбавляються можливості самовизначатися." [5. с.181]

Спроби інтенсифікувати процес розвитку дитини у добу прискорення суспільних трансформацій і загальноцивілізаційних зламів пов'язані із численними ризиками, про які все частіше говорить педагогічна громадськість. Так, у німецькому філософсько-освітньому дискурсі в останні десятиліття на передній план висувається проблема наслідків "антиавторитарного занедбання дитини". Гасло "мужність до виховання" (Mut zur Erziehung), вперше висунуте ще у 80-х рр. представниками емансипаторської педагогіки і критичного раціоналізму, стає у XXI столітті вимогою, що висувається до сучасних виховних і освітніх практик, які хочуть зберегти свій гуманістичний потенціал. Адже формули, на які покладалася західноєвропейська педагогічна громадськість у 60-х рр. і які в останні десятиліття стали стереотипами педагогічного мислення на пострадянському просторі (абстрактна схема суб'єкт-суб'єктних відносин, апелятивна, а не практично орієнтована педагогіка співробітництва тощо), не є панацеями і чарівними словами, що в мить здатні перетворити освітній універсум на світ гармонії і толерантності.

Варто нагадати, що привабливі гасла гуманістичної педагогіки зберігають свою значущість лише за умов, якщо кар'єри батьків і педагогів не робляться за рахунок дітей, коли існує справедливість у розподілі життєвих шансів між генераціями. У контексті цих умов в останні роки у німецькому філософсько-освітньому дискурсі пропонується переглянути романтизований принцип дитиноцентризму з саме з позицій дитини, яка існує й існуватиме у бурхливому і постійно змінювану суспільстві, тобто - у суспільстві ризику. Замість гумбольдтіанської інтерпретації цього принципу в останні роки пропонується його екзистенціально-прагматична версія.

Ідея поєднати екзистенціалізм з прагматизмом не є новою. Методологічні можливості такого синтезу обговорювалися як американськими, так і європейськими теоретиками Е.Пауер, Дж. Траутнер та ін.). Але якщо раніше проголошувалася вимога екзистенціалізації прагматизму, яка розглядалася як контінгентна методологічна перспектива, то в останні роки в рамках німецького дискурсу вже пропонуються освітні й

виховні проекти, побудовані на засадах прагматизованого екзистенціалізму. Це дозволяє, по-перше, розширити зміст принципу дитиноцентризму. посилює його валідність щодо реалій суспільства ризику, а по-друге, - виявити і описати педагогічний вимір нової культури дитиноцентризму як культури свободи.

Так, Гелер у впровадження такого оновленого принципу дитиноцентризму вбачає можливість збереження у суспільстві ризику антропологічного значущого ядра системи загальнолюдських цінностей, які руйнуються у суспільстві споживання. Дитина, на думку дослідниці, є "охоронцем цінностей", вона виконує у сучасних високодиференційованих суспільствах подвійну роль, є нашим адвокатом і суддею" [5, с.195]. Впроваджуючи культуру дитиноцентризму, людина закладає основи реалізації своєї гідності. Адже дотримання принципу дитиноцентризму означає насамперед визнання "дитини такою програмою", що перевантажує дорослих у конструктивний спосіб, бо "обидві сторони мають з цього свій зиск і отримують нагороду за свої зусилля" [5, с.197].

Розглянута з цих позицій культура свободи ґрунтується на усвідомленні владного ресурсу дітей, спосіб використання якого залежить від конкретних соціокультурних контекстів. Так, владний примус дитини у суспільстві ризику має інший зміст, ніж влада дорослих., що володіють політичними, економічними, культурними і не в останню чергу педагогічними ресурсами. Влада дитини є антропологічно обумовленою владою "Поява дитини, - зауважує Гелер, - є запуском довгострокової програми, яка перекреслює усі короткострокові програми батьків. Наш наймолодший і безпорадний партнер. тобто дитина, починає з нами історію, що триває пожиттєво, з якої не можна вийти" [5.с. 194]. Така антропологічно обумовлена довгострокова програма . в основу якої покладено владний баланс між дитиною і дорослими, є умовою сталого розвитку соціальних систем, але водночас вона криє у собі цілу низку ризиків. Серед цих ризиків відомий німецький психіатр і філософ називає ліквідацію дитинства у сучасних розвинутих суспільствах, коли

романтизований образ дитини на практиці порушує міжпоколінні зв'язки, коли „діти стають тиранами” [5,с. 93-111].

Усі ці ризики пов'язані з небезпекою відтворення споживацьких ціннісних орієнтацій, що перетворюють дітей на додаток до світу дорослих. "життєвим варіантом якого виступає дитина". Адже інфантильність часто-густо є лише стратегію приховування геронтологізації суспільства. Слід також нагадати, що тенденція продовження фази дитинства, притаманна так званим "суспільствам добробуту", за якою приховується інструментальне ставлення до дитини, блокує її волю і привчає до безвідповідальності.

У цьому зв'язку варто зауважити, що набуття дитиною досвіду свободи і засвоєння культури свободи є різними процесами. Тиранія інфантилізму може бути такою ж нелюдяною, як і тиранія дорослої людини. Дитяча злочинність є навіть більшою загрозою суспільству, ніж злочинність дорослих. Владні примуси, що походять від дитини як "охоронця антропологічно значущих цінностей", як бачимо, можуть послаблятися суспільством і навіть зводитися нанівець, якщо матеріальне і духовне споживання стають його пріоритетами. Граничним випадком такого послаблення стає взагалі відмова від народження дитини.. У західних суспільствах збільшується кількість людей, що свідомо обирають стиль життя singles (тобто однаків), або подружжя, які не хочуть мати дітей (стратегія childless). Тим самим вони намагаються мінімізувати владний ресурс дітей у суспільстві.

Але проголошення прав дитини і захист цих прав ще не є гарантією того, що буде здійснюватися гуманізуючий вплив дітей на суспільство. На перший погляд, посилити владний баланс дорослих у міжпоколінних відносинах досить просто: дітей можна і не народжувати. Про це, зокрема, свідчить демографічна ситуація в Європі. Але таке посилення є позірним "Влада дітей, - підкреслює Гелер, - не закінчується з їхньою відсутністю. На дорослих, які починають вільно плавати у своєму довгостроковому проекті, чекають різного роду катастрофи" [5, с.194], бо лише діти здатні постійно тримати перед ними

компас загальнолюдських цінностей, отже змушувати дорослих до позитивної свободи.

Прагматизація екзистенціально-антропологічно обґрунтованого принципу дитиноцентризму надала поштовх переосмисленню змісту політики щодо підтримки родин. Так, у Німеччині в останні роки все частіше лунають пропозиції "замінити кількісно орієнтовану політику розвитку і підтримки родин на якісну, більш пов'язану з культурою свободи. Ця політика "має орієнтуватися не на число народжуваності, а на те, щоб забезпечити дітям, які живуть сьогодні і будуть жити завтра, базис для фізичного і автономного існування.. Саме тому, що сьогодні ми вперше в історії чисто за свободним вибором народжуємо дітей, ми маємо забезпечити їм гідне існування. Тільки із урахуванням цього наша родинна політика буде служити стійкому розвитку" [5, с.198]

Реальна оцінка можливостей суспільства є надзвичайно важливим моментом для аналізу функціонального потенціалу образу дитини, що існує у конкретних соціумах та для культурної визначеності дитинства. Нагадаємо, що ще в середині століття, тоді, коли суспільство споживання жило у полоні ілюзії щодо "верхів без низу", невпинного зростання добробуту О.Ф.Больнов намагався реанімувати почуття вдячності, любові до малої батьківщини як складових " нової захищеності" людини, дух якої не витримує занадто довгої та інтенсивної спокуси речами.[1,с.149] Занепокоєння емоціональним станом сучасної людини, засліпленої жаданнями кар'єри, зростання добробуту, примарами честолюбства і марнославства, не є безпідставним. Адже хвилі фрустрації здатні спустошити культурні ландшафти цивілізації. Разом з цим не можна заплющити очі на глобалізацію бідності, у тому числі й серед дітей. У країнах Третього світу, які можна розглядати як своєрідну соціальну лабораторію, де створюються моделі пауперизованого суспільства, принцип дитиноцентризму втрачає свою валідність, як у екзистенціально-антропологічній, так і у його прагматизованій версіях.

Це нагадування про інші соціальні світи і про інші виміри соціальних взаємин. а відтак - і свободи, що в усяку мить можуть увірватися у суспільство добробуту і знищити його соціальний порядок, має мобілізувати ресурси цих суспільств. Але потреба у такій мобілізації, якщо вона розглядатиметься суто егоїстично, є водночас викликом свободі. Освітня євроінтеграція вимагає також інтеграції світу дитинства, але із збереженням культурної ідентичності дитини, що є надзвичайно складним завданням. . Усякі спроби поставити надійні кордони між центром і периферією, перетворити Європу добробуту на фортецю для обраних, на думку багатьох дослідників, суперечить самій європейській ідеї і руйнує засади європейської культури. людину і криє у собі небезпеку відтворення тоталітарної політичної і педагогічної культури..

З огляду на це треба зазначити, що орієнтація на принцип дитиноцентризму у його руссоїстській та кантіанській версіях радикально змінює педагогічну культуру, в якій значно посилюється її комунікативна складова. Вагомим внеском до її розбудови є сучасна діалогічна педагогіка у різних її версіях (М.Бубер, П.Фрейре). Разом з тим у теоретичних конструктах діалогічної педагогіки за межами філософсько-освітньої і теоретико-педагогічної рефлексії зазвичай залишається інтеркультурний аспект, особливо його культурно-антропологічна складова. Дитина сьогодні зростає у контекстах мультикультуралізму. Сучасні дослідники цієї тенденції (Н.Луман, А.Тремль, Р. Сеннет, Б.Вальденфельс) переконливо доводять, що дитинство сьогодні так само. як суспільство стає простором розгортання інтеркультурної комунікації.. Адже практики обміну учнями між школами різних країн у добу глобалізації стають повсякденним явищем і потребують відповідного методологічного обґрунтування і методичного забезпечення. Вона передбачає також комунікацію між субкультурами. У просторі освітніх інституцій ця проблема значно ускладнюється. Дитяча, тінейджерська і молодіжна субкультури сьогодні співіснують з офіційно визнаними культурними практиками (освіта покликана стверджувати зміст і статус так званої «високої культури» у її світовому і національному вимірах), а також з субкультурами,

репрезентованими вчителями поза межами їхньої педагогічної ролі в реальності.[див.: 3,4] Вчитель у класі, шкільній їдальні та на позашкільних заходах може виступати цілком у різних культурних і постах, змінюючи коди і символи своєї інтеркультурної комунікації з учнями як представниками іншої субкультури. Безперечно, йдеться не про ідеальну модель вчителя, а про конкретні ролі в пережиття людини з динамічною трансформальною ідентичністю, яка несе відповідальність за дитину і суспільство. Важливість етики відповідальності у сучасній педагогічній культурі обумовлено не в останню чергу тим, що суспільство ризику, споживання, розваг та інші модифікації сучасних соціумів, у яких зростає цінність та екзистенціальна значущість дозвілля, ще більш загострюють цю проблематику, пов'язану із забезпеченням гармонізації відносин між різними генераціями та людьми з різним соціальним статусом і досвідом. В останні роки у західних суспільствах спостерігається тенденція уникнення такої відповідальності [див.:9, .с. 169-170]:Усе це загострює питання, які входять до проблемного поля педагогічної ксенології, яка повинна бути методологічною основою для м'якої інтеграції (soft integration) умовно автономних світів дітей та дорослих, де останні повинні не ухилятися від свого обов'язку бути зразком для дітей і „у повному обсягу здійснювати функцію вождя” [2, с33-34, див. також: 9, с.133, 169], реалізувати настанови етики відповідальності.

Виконання цієї функції криє у собі небезпеку сповзання до авторитаризму. У західній і вітчизняній філософії освіти у цьому зв'язку пропонується посилити увагу до практик „мистецтва жити” як досвіду „піклування про себе”, узагальнення якого сприяло інституалізації «педагогіки мистецтва жити». У її рамках пропонується ввести у школах такий навчальний предмет, як життєтворчість з посиленою культурною складовою [7, с.317] Пропозиції щодо структури такого практично орієнтованого предмету є різними, але існує певний консенсус щодо його філософії навчального плану. Останній передбачає такі підрозділи людина у її екзистенціально-антропологічному вимірі (теорія життєтворчості як такої,

культура життя і смерті, культура повсякденності, не лінійність життєвого шляху, культурно-антропологічна значущість звичаїв, свят, ритуалів, вербальної і невербальної комунікації тощо [7,с. 321]; людина у спільнотах і суспільстві, загрози життю і ризики життєтворчості; сенс життя, духовне життя людини із урахуванням індивідуальних і культурних відмінностей, а також глобальні і локальні перспективи життєтворчості [7, с.319-322]

Усе це вимагає не капсулізації світу дитинства, а посиленні до дітей і підлітків особливої уваги з боку дорослих.

Комерціалізація освітніх послуг, які відбувається у зв'язку із прискоренням становлення суспільства знань і останні роки дійсно загрожує колонізацією життєвого світу дитинства. Але його охорона потребує не розриву сутнісного антропологічно обумовленого зв'язку між генераціями, а відповідально виваженого ставлення суспільності і кожного із його членів до дитини, яка є зберігачем, носієм і примножувачем культурних здобутків людства.

Література

1. Bollnow O.F. Paedagogische Anthropologie als Integrationskernder allgemeinen Paedagogik// Einfuehrung ins paedagogische Sehen und Denken. Weinheim und Basel: Belz. 2001. -382 S.
2. Bueb Bernhard. Von der Pflicht zu fuehren. Neun Gebote der Bildung. – Berlin: Ullstein. 2009. – 171 S.
3. Ekhard F. Das Prinzip Nachhaltigkeit. Generationengerechtigkeit und globale Gerechtigkeit. –Muenchen: Lang.,2005. – 242 S.
4. Griese Hartmut M- Jugend(sub)kultur(en): Facetten, Probleme und Diskurse// Roland Roth, Dieter Rucht (Hrsg) Jugendkulturen, Politik und Protest. Vom Widerstand zum Kommerz?.- Opladen: Leske+Budrich. 2000. -S. 37-48.
5. Hoehler A. Jenseits der Gier. Vom Luxus des Teilens. – Berlin: Akad. Verlag.. 2005 – 248 S.
6. Schaefer Alfred. Einfuehrung in die Erziehungsphilosophie. - Weinheim-Basel: Belz Verlag. 2005. -216.

7. Schmidt Wilhelm . Philosophie der Lebenskunst. Eine Grundlegung. -.Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1999. – 566 S.
8. Treml Alfred K. Das Alte und das Neue. Erziehung und Bildung in evolutionstheoretischer Sicht./ Alfred K. Treml Hrsg. Das Alte und das Neue. Erziehung und Bildung in evolutionstheoretischer Sicht./ Hrsg. Alfred K. Trem.-1 Münster: Lit Verlag. 2004. – S. 67-78..
9. Winterhoff Michael. Warum unsere Kinder Tyrannen werden oder: die Abschaffung der Kindheit. –Muenchen: Guetrslloh. 2009. -191 S.

**Ребенок в рефлексиях современной западной философии образования:
опыт критического осмысления**

Култаева М.Д.

В статье рассматриваются различные версии концептуализации ребенка и детства в современной западной философии образования, анализируются практические последствия романтизации и прагматизации образа ребенка

Ключевые слова: ребенок, детство, философия образования, ответственность, свобода, культура, педагогическая ксенология.

**The Child in the Reflections of the Contemporary Western Philosophy: an
Experience of the Critical Analyze.**

Kultaeva M.

In the article are regarded a different versions of the conceptualization of the child in the contemporary western philosophy, are analyzed some practical conclusions of the romantically and pragmatically interpretations of the child sight.

Key words: child, childhood, philosophy of education, responsibility, freedom, culture, pedagogical xenology .